

УДК 159.964.21

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРІОРИЗАЦІЇ МОРАЛЬНИХ НОРМ ЯК ОДНОГО ІЗ ЧИННИКІВ КОНФЛІКТНОСТІ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Ірина Садова

*Дрогобицький Державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. І. Франка 24, Дрогобич, 82100*

Розкрито роль особистісних параметрів у конфліктності учнів, пов'язаних з інтеріоризацією моральних норм регуляції їхньої поведінки. Використано ряд методик для діагностики психологічних чинників неправдивості молодших школярів. З'ясовано, що брехливість у цьому віці проявляється при одночасній дії двох факторів: переживанні соціального стресу дитиною та високій самооцінці.

Ключові слова: педагогічний конфлікт, моральна норма, соціальний стрес, самооцінка.

Постановка проблеми. Проблема конфліктів є фундаментальною для психологічної науки та охоплює найрізноманітніші аспекти суспільства. Конфлікт як одне із значущих явищ психічного життя людини безпосередньо пов'язаний з її психічним благополуччям – проблемою всієї психологічної науки. Сьогодні надзвичайно актуальним залишається дослідження педагогічних конфліктів. Гостро стоїть проблема особистісного розвитку і вдосконалення як школяра, так і вчителя. Лише сильна особистість, яка вміє і може конструктивно вирішувати конфлікти, а не уникає їх, готова жити, працювати і творити в сьогоденному швидкозмінному світі, здатна сміливо виробляти власні стратегії поведінки, самостійно й нетрадиційно мислити, а основне – здійснювати моральний вибір і нести за цей вибір відповідальність як перед собою, так і перед суспільством.

Природа педагогічних конфліктів в молодшому шкільному віці є специфічною, оскільки в зіткненні беруть участь діти, які не володіють достатнім досвідом набутим у процесі життєдіяльності. Крім того, конфлікти супроводжуються великою психологічною напругою, яку дітям значно важче подолати, ніж дорослій людині.

Розкриваючи проблему конфлікту в молодшому шкільному віці, доцільно зупинитися на дослідженні інтеріоризації моральних норм як одного із чинників конфліктності в цьому періоді життя дітей, а також на проблемі емоційних взаємостосунків, які ми кваліфікуємо як такі, що перебувають у сфері емоційної значущості вчителя для дитини. Вчителі констатують недисциплінованість школярів, а найбільше їх не задовольняє неправдивість учнів. Саме ця якість може виступити ключовою моральною вадою, що сприяє конфліктності учнів.

Мета статті – дослідити роль особистісних параметрів у конфліктності, пов'язаних з інтеріоризацією моральних норм регуляції поведінки молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про те, наскільки проблема педагогічних конфліктів приваблює увагу фахівців, свідчить той факт, що кількість щорічних робіт з цієї проблеми досягає кількох тисяч. Над нею плідно працювали і продовжують працювати такі психологи, педагоги й соціологи як А. Анцупов, Л. Божович, Л. Виготський, Є. Донченко, Т. Драгунова, Є. Дубовська, І. Зязюн, А. Ішмуратов, Л. Петровская, М. Рыбакова, М. Самоукина, В. Сухомлинський, Л. Славіна, К. Левин, Т. Титаренко, Є. Тимоховець та інші.

Водночас необхідно зазначити, що недостатньо досліджено чимало аспектів проблеми конфлікту, починаючи від сутності конфлікту і його понятійної схеми, і закінчуючи особливостями конфлікту в різних видах діяльності. Останнє чи не найбільше стосується проблеми конфліктів у процесі навчальної діяльності. Хоча у більшості робіт (В. Андрієвська та ін.; А. Дусавицький; Г. Костюк та ін.; С. Максименко; А. Цукерман та ін.) в основному дослідження проводилося із молодшими школярами, майже не досліджено психологічні чинники конфліктів молодших школярів, пов'язані з тим фундаментальним явищем, що в цьому віці дитина перетворюється на суб'єкта навчальної діяльності та моральної саморегуляції. Дослідження цих проблем становлять не лише теоретичний, а й практичний інтерес

Виклад основного матеріалу. Наше дослідницьке завдання пов'язане з тим, що ступінь моральної зрілості суб'єкта – це важливий фактор конфліктності взаємодії. У молодшому шкільному віці, згідно з нашими попередніми даними, цей фактор пов'язується, в основному, з розвитком правдивості дітей. У зв'язку з цим, необхідно визначити ступінь її розвитку та особистісні симптоми дітей, схильних до неправдивої поведінки.

У дослідженні брали участь учні 3-х класів, віком 8-9 років, група склала 56 осіб.

Для дослідження ми використали методика діагностики правдивості, яка розроблена та апробована саме для молодшого шкільного віку (Ю. Гільбух, Н. Шевченко). Під час розробки та апробування методики автори розрізняли правдивість-брехливість як форму поведінки, яка виступає засобом вирішення ситуативних задач, і моральні норми як принцип, що реалізується особистістю незалежно від ситуативних умов дії.

У структурі психологічного дослідження міститься:

- вихідна ситуація порушення вимоги чи правила або будь-яка провина, тобто здійснення несхвальної дії;
- ситуація пред'явлення вимоги вербального звіту про зроблену дію, яка породила проблему вибору;

- опосередкованою ланкою виступає уявлення суб'єкта про належне і його особистісна зацікавленість, протилежна належному, що посилюється введенням додаткових умов (санкція, заохочення).

Методика основного експерименту – це серія незакінчених оповідань-колізій, завершення яких передбачає реалізацію досліджуваним або правдивої, або брехливої поведінки. Теоретично можливі фактори, які визначають вибір правдивої чи брехливої поведінки, вводяться в зміст оповідань-колізій як незалежні змінні. Це фактори:

- а) випадковість – навмисність порушення вимоги у вихідній ситуації;
- б) особистість носія вимог (батьки, вчителі, сторонній дорослий);
- в) санкції за порушення норми.

Під час дослідження дітям пропонували по 6 незакінчених оповідань-колізій, завершення яких вимагає від дитини правдивої чи брехливої відповіді.

Кожна дитина, вирішуючи 6 контрольних завдань, могла дати від 6 до 0 правдивих відповідей (відповідно від “6” до “0” балів).

Для більш точного визначення ролі санкцій у виборі форми поведінки, а головне, для уточнення функціонального місця правди в структурі дій дитини вводиться ще один методичний прийом. Тоді, коли учень робить вибір на користь правдивого розв'язання ситуації, в оповідання вводяться значущі для дитини санкції, щоб дослідити, зміниться чи не зміниться попередній вибір правдивої поведінки.

Для дослідження психологічних чинників брехливості у дітей молодшого шкільного віку було використано наступний методичний інструментарій:

1. Тест шкільної тривожності Філліпса, спрямований на дослідження тривожності, переживання стресу та стійкості до стресу [3, с. 403].

За допомогою цього тесту ми досліджуємо наступні фактори:

- Загальна тривожність у школі – загальний емоційний стан дитини, який пов'язаний з різними формами її включення в життя школи
- Переживання соціального стресу – емоційні стани дитини, на тлі яких розвиваються її соціальні контакти, перш за все з однолітками
- Низька фізіологічна стійкість до стресу.

Тестування проводилось у груповій формі, з дотриманням правил групового тестування, з використанням інструкції, переліку питань та бланків відповідей.

2. Для дослідження самооцінки та рівня домагань ми обрали методику Дембо-Рубінштейн, яка спрямована на дослідження самооцінки та рівня домагань [9, с. 185]. Методика базується на безпосередньому оцінюванні школярами ряду особистісних якостей – рівень розвитку цих якостей і рівень домагань.

Дітям перед дослідженням зачитувалась інструкція. За першим показником було проведено контроль результатів оцінювання щодо розуміння вимог дослідження.

3. Для дослідження індивідуальних особистісних особливостей дітей молодшого шкільного віку ми використали багатофакторний особистісний опитувальник Р. Кетела (дитячий варіант), який спрямований на вимірювання ступеня вираженості 12 рис особистості, функціональна незалежна природа яких встановлена в ряді факторно-аналітичних досліджень [7, с. 205].

Крім цього, ми провели бесіди з педагогами початкових класів, щоб виявити групи дітей, які упродовж навчальної діяльності схильні використовувати брехливість щодо вчителів та однолітків.

Психологічну діагностику проведено в два етапи: перший етап спрямований на виявлення двох груп дітей (категорії “брехливих” та “правдивих”), другий – на визначення психологічних чинників брехливості молодших школярів.

Для того, щоб виявити дві експериментальні групи “брехливих” і “правдивих” дітей, на першому етапі дослідження ми провели психологічну діагностику молодших школярів за допомогою методики діагностики правдивості [4, с. 35],

Опрацювавши ці методики шляхом послідовного визначення значущих факторів правдивої-брехливої поведінки дитини в експериментальних ситуаціях, ми отримали наступні показники: лише 38% дітей дають правдиві відповіді (кількістю 6 і 5) – високий показник правдивості, а 23% дітей дають брехливі (кількістю 1 і 0 правдивих) відповіді – низький показник правдивості, при відсутності санкцій (табл. 1).

Таблиця 1.

**Розташування досліджуваних за показником правдивих відповідей
(при відсутності санкцій)**

Кількість досліджуваних	Показник правдивості		
	Високий	Середній	Низький
Абсолютна	21	22	13
%	38	39	23

Для більш точного визначення категорій дітей, які потрібні для нашого подальшого дослідження, вводився ще один методичний прийом. Коли учень робив вибір на користь правдивого розв’язання ситуації, в оповідання вводились значущі для дитини санкції, щоб дослідити, зміниться чи не зміниться попередній вибір правдивої поведінки. Нами виявлено, що показники змінилися: кількість правдивих відповідей (високий показник правдивості) зменшилась на 15% і складає 23% від загальної кількості, а кількість брехливих відповідей (низький показник правдивості) збільшилась на 16% і, відповідно, складає 39% (табл.2.).

Таблиця 2.

Розташування досліджуваних за показником правдивих відповідей
(після введення санкцій)

Кількість досліджуваних	Показник правдивості		
	Високий	Середній	Низький
Абсолютна	13	21	22
%	23	38	39

Кількість дітей, які мають середні показники правдивості (2-4 правдиві відповіді), істотно не змінюється – відповідно 39% і 38%. Кількість дітей, які дають по 4 і 3 правдиві відповіді зменшується на 14% порівняно з попередніми даними, а діти, які дають лише по 2 правдиві відповіді збільшується на 27%.

Також ми проаналізували результати відповідей молодших школярів різним носіям вимог (вчителям, батькам, стороннім дорослим) за умови випадкового та навмисного порушення вимог. Провівши аналіз вибору брехливої поведінки дітей, ми з'ясували, що при випадковому порушенні та відсутності санкцій діти схильні більше використовувати брехню щодо вчителів. При навмисному порушенні діти менше брешуть вчителям, а більше стороннім дорослим.

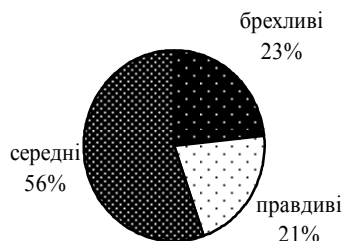
Отримані дані показали, що різні характеристики ситуації дії виступають у ролі факторів, які визначають правдиву чи брехливу поведінку молодших школярів.

Головна мета цього етапу дослідження – виявити дві основні групи дітей: “брехливих” та “правдивих”. У ході експериментальних ситуацій ми отримали дві такі групи: групу дітей, які за будь-яких обставин вибрали брехливу поведінку – 13 осіб (23% від всієї вибірки), а також дітей, чий вибір правдивої поведінки не змінювався – 12 осіб (21% від загальної кількості).

Отже, ми отримали дві експериментальних групи з відповідними показниками балів – “правдиві” 6-5, “брехливі” 1-0 (діаграма 1).

На другому етапі нашого дослідження для визначення психологічних чинників брехливості дітей молодшого шкільного віку ми використали тест шкільної тривожності Філіппса. Про низьку тривожність свідчить рівень показника менше 50%, підвищену тривожність – показник 50-75%, високу тривожність – показник більше 75%.

Діаграма 1. Розподілення відповідей досліджуваних методики діагностики правдивості

У першій групі “брехливих” дітей ми отримали наступні результати:

1. Загальна тривожність: низьку тривожність мають 77% осіб, підвищену тривожність – 15% осіб, високу тривожність – 8% осіб.
2. Загальна тривожність у школі: низьку тривожність мають 69% осіб, підвищену тривожність – 23% осіб, високу тривожність – 8% осіб.
3. Переживання соціального стресу: низький показник мають 69 % осіб, підвищений – 23% осіб, високий – 8% осіб.
4. Низька фізіологічна стійкість до стресу: низький показник мають 77% дітей, підвищений у 8%, високий – 15% осіб.

Ми визначили показники, що серед дітей цієї групи, загальна тривожність за результатами тесту складає 23%. Тобто кількість тривожних дітей в 4 рази менша, ніж нетривожних.

У другій групі “правдивих” дітей ми отримали наступні результати:

1. Загальна тривожність: низьку тривожність мають 92% осіб, підвищену тривожність – 8% осіб.
2. Загальна тривожність в школі: низьку тривожність у 83% осіб, підвищена тривожність у 17%.
3. Переживання соціального стресу: низький показник у 92% осіб, підвищений у 8% осіб.
4. Низька фізіологічна стійкість до стресу: низький показник мають 83% осіб, високий – 7% осіб.

Серед дітей другої групи за результатами тесту кількість тривожних дітей в 12 разів менша, ніж нетривожних, і складає 8 % від загальної кількості.

Загальна тривожність у школі за двома групами складає: у першій – 31%, у другій – 17%. Переживання соціального стресу: перша група – 31%, друга – 8%. Показник низької стійкості до стресу: у першій групі – 23%, у другій – 7%.

Отже, брехливість у молодшому шкільному віці виявляється під час переживання соціального стресу та низької стійкості дитини до стресу, а також підвищеної тривожності.

Отримані показники факторів за тестом Філіпса для підтвердження нашої гіпотези про те, що брехливість у дітей молодшого шкільного віку виявляється під час переживання соціального стресу та низької стійкості дитини до стресу, а також під впливом тривожності, потребують статистичного підтвердження за допомогою t-критерію Стьюдента [3, с. 452].

Для заданого числа ступенів свободи і вірогідності допустимої помилки значення t-критерію Стьюдента повинно бути більше або дорівнювати 2,07.

Значення t-критерію Стьюдента за результатами загальної тривожності дітей та загальної тривожності у школі між двома групами досліджуваних дорівнює 0,61 і 0,26, відповідно, вони менші табличного значення. Це означає, що порівнювальні середні значення двох вибірок за цими факторами статистично не значимі.

Отже, наша гіпотеза про те, що брехливість у молодшому шкільному віці проявляється під впливом тривожності, не підтвердилась.

За фактором переживання дитиною соціального стресу ми отримали показник t-критерію Стьюдента 2,2, він більше табличного. Це означає, що значення двох вибірок статистично достовірно відрізняються з вірогідністю допустимої помилки 0,05, при точності розрахунків 95%. Тобто наше припущення про те, що брехливість у дітей молодшого шкільного віку проявляється при переживанні соціального стресу, підтвердилось. Також ми припускаємо, що низька стійкість до стресу також виступає психологічним чинником брехливості у молодших школярів. Проте, значення t-критерію Стьюдента за показником низької стійкості до стресу (0, 03) виявилось статистично не значимим. Наша гіпотеза частково підтвердилась, і ми визначили, що переживання соціального стресу зумовлює прояв брехливості у дитини молодшого шкільного віку.

У ході нашого дослідження ми отримали за фактором “страх самовираження” тесту тривожності Філіпса результати, які, на нашу думку, можуть слугувати психологічним чинником, що визначає правдивість у цьому віці.

Страхи самовираження – негативний емоційний стан ситуацій, які пов’язані з необхідністю саморозкриття, представлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей.

У групі “правдивих” дітей ми отримали у 8 осіб, що складає 67% від загальної кількості, високий показник цього фактору: від 50% до 100%. А в групі “брехливих” дітей високі показники 67%-100% за цим фактором у 3-х

досліджуваних, що складає 23% від загальної кількості. Проте показник t-критерію Стьюдента за цим фактором статистично не значимий. Можливо, це результат не достатньої кількості вибірки, і цей фактор потребує детальнішого вивчення.

Для дослідження самооцінки та рівня домагань було обрано методику Дембо-Рубінштейна. Ми отримали наступні середні показники за тестом: у двох групах дітей кількість балів за висотою самооцінки – 85 балів (завищена) у першій групі “брехливих” дітей та 73 бали (висока) у другій групі “правдивих” дітей, рівень домагань 98 і 92 балів відповідно, що відповідає нереалістичному, некритичному показнику своїх можливостей. Це пояснюється тим, що у молодшому шкільному віці діти схильні переоцінювати свої можливості, і в них ще не достатньо розвинений критицизм. Але у досліджуваних другій групі показники відповідають реалістичній, адекватній самооцінці.

Як ми бачимо, за середнім показником та даними результатів показників висоти самооцінки кожного з досліджуваних, досліджувані другій групі “правдивих” дітей більш адекватно і реалістично визначили висоту самооцінки, ніж досліджувані першій групі “брехливих” дітей

Показник t-критерію Стьюдента за самооцінкою – 2,10 (більше табличного значення), рівня домагань – 1,41 (менше табличного). Це означає, що порівнювальні значення двох вибірок за самооцінкою в школі статистично значимі, за рівнем домагань – не значимі.

Нами також проведено діагностування дітей для дослідження індивідуальних особистісних особливостей. Було використано багатофакторний особистісний опитувальник Р. Кеттела (дитячий варіант), який спрямований на вимірювання ступеня вираження 12 рис особистості. Для виявлення рівня значущості ми обчислили t-критерій Стьюдента за усіма факторами цього тесту. Після перевірки всіх 12-ти факторів було встановлено, що вони статистично не значимі. Тобто індивідуальні особистісні особливості дітей молодшого шкільного віку не є факторами, які зумовлюють брехливу або правдиву поведінку.

Враховуючи результати теоретичного аналізу та отримані в експерименті емпіричні дані, можна зробити наступні **висновки**:

Отже, під час психологічного дослідження наша гіпотеза частково підтвердилася. Однак не підтвердилось припущення про те, що підвищена тривожність та мала стійкість дитини до стресу є психологічним чинником брехливості в молодшому шкільному віці. У цьому віці брехливість проявляється при одночасній дії двох факторів: переживанні соціального стресу дитиною та високої самооцінці.

Також ми з'ясували, що молодші школярі схильні застосовувати брехню більше до сторонніх дорослих, і менше до батьків і вчителів. Цей факт виступає ще одним психологічним чинником брехливості. Це пояснюється тим, що у

молодшому шкільному віці батьки та вчителі відіграють для дітей у їх повсякденному житті та провідній діяльності більш значиму роль, ніж сторонні люди, і виступають факторами, які зумовлюють вибір правдивої поведінки.

Отримано ще один фактор, який потребує додаткового вивчення як чинник вияву правдивості в молодшому шкільному віці, – це “страх самовираження” дитини.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з експериментально-діагностичною частиною роботи, яка полягає у встановленні психологічних корелятивів, що зумовлюють подолання конфліктності в молодшому шкільному віці.

-
1. Анцупов А. Профилактика конфликтов в школьном коллективе. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 346 с.
 2. Божович Л. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологическое исследование.) – М.: “Просвещение”, 1968. – 464 с.
 3. Бурлачук Л., Морозов С. Словарь-справочник по психодиагностике – СПб.: “Питер”, 2000. – 528 с.
 4. Гільбух Ю. Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: Віпол, 1993. – 75 с.
 5. Гришина Н. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2002. – 464с.
 6. Каган В. Психогенные формы школьной дезадаптации // Вопросы психологии, 1984. – №4.
 7. Кеттел Р. Экспериментальная социальная психология – СПб.: “Питер”, 2001. – 328 с.
 8. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб.: “Речь”, 2000. – 226 с.
 9. Рубинштейн С. Экспериментальные методики психологии. – М.: Апрель Пресс, 1999. – 448с.
 10. Рыбакова М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.

**THE INVESTIGATION OF MORAL NORMS INTERIORITY AS ONE OF THE
FACTORS OF CONTRADICTIONS IN THE PERIOD OF A JUNIOR SCHOOL
AGE**

Iryna Sadova

*Drohobych State Teacher Training University
Ivan Franko St., 24, Drohobych, 82100*

The influence of personal variables upon the pupils' contradictions connected with the moral norms interiority of their behavior regulation has been revealed. A number of methods for the diagnostician of the psychological factors of the junior pupils lie-telling have been used. It has been proved that the phenomenon of lie-telling in the given age may occur under the simultaneous influence of two factors: undergoing social stress by a child and high self-esteem.

Key words: pedagogical conflict, moral norm, social stress, self-esteem

*Стаття надійшла до редколегії 3.05.2007
Прийнята до друку 28.01.2008*